KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 21 — ČÍSLO 2

OBSAH

HORECKÝ, J.: Význam rétoriky v propagandistickej práci . . 33
DOLNÍK, J.: Odraz hodnotenia vo význame slov 39
OROSZOVÁ, D.: Metonymia a jej miesto v tvorbe technickej terminológie 46
LALIKOVÁ, T.: Najstaršie slovenské osobné mená apelatívneho pôvodu 50

Odpoveď

KRÁĽ, Á.: O Pravidlách slovenskej výslovnosti 54

Rozličnosti

Všetko a nič. M. Pisárčiková 57
Fejtónové okazionalizmy. J. Jacko 58
Púchy — Púcha, nie Púchyová. A. Chmelík 60

Správy a posudky

Seminár o kartografickej terminológii. I. Masár 61

Spytovali ste sa

Jazvec medár. M. Považaj . . 63
Pátrač — prieskumník. E. Pícha 64

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 21 — ČÍSLO 2

Význam rétoriky v propagandistickej práci

JÁN HORECKÝ

Základným prostriedkom propagandistu je slovo, lepšie povedané jazyk ako nástroj, prostriedok myslenia, ale najmä dorozumievania v ľudskej spoločnosti. Hlavným cieľom pri jazykovej komunikácii je preniesť nejakú informáciu od jedného účastníka komunikácie k druhému, resp. v prípade masovej komunikácie (a to je v propagandistickej činnosti pravidlom) k iným, viacerým účastníkom komunikácie. Spravidla však nejde o samoúčelné prenášanie informácie: zmyslom je pôsobenie na zmenu v stave myslenia prijímateľa. Táto zmena by sa mala prejaviť ako nový postoj alebo ako utvrdenie už jestvujúceho postoja. Z týchto predpokladov treba vychádzať pri uvažovaní o význame a potrebe rétoriky pri propagandistickej činnosti.

Myslenie, stavy myslenia a pôsobenie na zmenu stavu sú predmetom logiky, ale najmä psychológie a jazykovedy, resp. jej dôležitej disciplíny — štylistiky. Komplexne, povedali by sme systémovo, sa však týmito otázkami zaoberá rétorika.

Na základe stáročných skúseností — rétorika dosiahla vysokú teoretickú aj praktickú úroveň už v starom Grécku a v starom Ríme — možno povedať, že rétorika sa zaoberá troma okruhmi problémov: obsahom a spôsobmi myšlienkového spracovania, ďalej jazykovým stvárnením myšlienkových obsahov a jeho metódami a napokon aj spôsobmi prednesu. Netreba azda dokazovať, že všetky tri okruhy pôsobia vo vzájomnej spätosti.

Prvým krokom v myšlienkovej oblasti je vecná príprava, zhromažďovanie faktov, o ktorých sa má hovoriť. V starovekej teórii sa tento

krok označoval ako *inventio* — nachádzanie, objavovanie. Každý propagandista si musí zhromaždiť, lepšie povedané sústavne zhromažďovať fakty týkajúce sa jeho špecializácie. Nemožno žiadať, aby sa propagandista vyznal vo všetkom. Ak je propagandista nútený hovoriť či písať o veciach, ktoré nepatria do jeho vlastného odboru, poslucháči veľmi rýchlo zistia, že ide o čosi naučené, ak nie priamo odpísané z brožúrok. A tým sa pôsobenie zníži na minimum. Už staroveký rečník M. P. Cato dobre vystihol túto situáciu dnes už okrídleným výrokom *Rem tene, verba sequentur — Drž sa veci* (ovládaj problém) *a slová ti už prídu.*

Už aj z faktu, že jazyková komunikácia prebieha v čase lineárne a že aj jazykové výrazy sa realizujú lineárne, vyplýva potreba nazhromaždené fakty o danej téme usporiadať do istého sledu. Tento krok sa označuje ako *dispositio* — rozvrhnutie. Pri tomto radení faktov ide, prirodzene, o myšlienkovú činnosť, ale neslobodno zabúdať, že sa veľmi výrazne prejavuje aj v jazykovej oblasti. Na radenie myšlienok máme k dispozícii osvedčené metódy, ako je indukcia, dedukcia, generalizácia, exemplifikácia, ale uplatňujú sa tu aj také prvky ako vysvetlenie, definícia, ilustrovanie príkladom, vyvodzovanie dôsledkov. Tieto prvky sa v rétorickej teórii označujú rozlične (rétorické funkcie, komunikačné postupy, textové elementy), ale v každom prípade sú základnými myšlienkovými a významovými prostriedkami pri usporadúvaní textu, pri budovaní jeho organizácie a štruktúry. Mnohé z nich majú aj príslušné charakteristické spôsoby jazykového vyjadrovania. Príklady sa uvádzajú výrazmi *napr., ako napríklad, povedzme,* odôvodnenie spojkami *veď, preto,* odporovanie spojkou *ale* a pod. V takejto funkcii sa využívajú aj celé vety, napr. *Uvedieme niekoľko príkladov. — Pod životným prostredím sa rozumie. — Táto vlastnosť neplatí všeobecne. — Pri štúdiu zjazdových materiálov nepôjde iba o oboznámenie sa s ich obsahom, teda o zhrnutie množstva faktov, ale predovšetkým o pochopenie politiky strany. — Veď bez poznania týchto základov nemôžeme pochopiť základnú líniu našej politiky.*

Pri rečníckom prejave ešte pristupujú konkrétne rétorické prvky, najmä prostriedky na udržiavanie kontaktu s poslucháčmi: oslovenie, opakovanie oslovenia pri prechode k ďalšej téme, výrazy vyjadrujúce postoj rečníka, vyzývajúce poslucháčov, aby zaujali postoj a pod.

Druhý okruh, jazykové stvárnenie myšlienok, ich „oblečenie" do jazykového rúcha, je neobyčajne dôležitou oblasťou. V staroveke rétorike sa tento krok označoval ako *elocutio* — vyslovenie, resp. formulovanie a zdôrazňovalo sa v ňom päť základných vlastností či požiadaviek: čistota, primeranosť, zreteľnosť, ozdobnosť a názornosť.

Jazykový prejav propagandistu musí byť čistý v tom zmysle, že zodpovedá všetkým požiadavkám, ktoré sa kladú na jazykovú správ-

nosť a jazykovú kultúru. Propagandista musí ovládať, lepšie povedané prirodzenosťou propagandistu sa musia stať všetky gramatické, slovotvorné, lexikálne i štylistické pravidlá. Nesmie používať nárečové tvary ako *hovoriť o vozi, hutoric o voľbách, hrajem sa s myšlienkou.* Nemá používať slová ako *spiknutie, mluvčí, meritko* namiesto *sprisahanie, predstaviteľ, mierka.* Táto požiadavka je o to závažnejšia, že propagandista sa spravidla nemôže spoliehať na pomoc jazykového redaktora, ktorý by mu chystaný prejav mohol vopred opraviť, skorigovať.

Požiadavku čistoty však nemožno chápať ako vyžadovanie len domácich slov a odpor proti prevzatým slovám, ktoré akoby narúšali čistotu národného jazyka. Je predsa zrejmé, že bez takých slov ako *komunizmus, socializmus, internacionálny, program, programátor, elektronika, elektronizácia* by sme v propagande nemohli komunikovať. Ide skôr o istú mieru v používaní prevzatých slov a o rozumné rozlišovanie v používaní takých dvojíc, ako sú *podnebie — klíma, vývoz — export, jadrový — nukleárny.*

Požiadavku čistoty však nemožno redukovať ani na zásadu vyhýbať sa hovorovým, v istých situáciách aj slangovým slovám. Spisovná forma národného jazyka a v jej rámci slová spisovného charakteru sú nesporne základnou formou propagandistickej práce, ale môžu byť prípady, keď práve situačné použitie napr. nárečového slova môže zblížiť prednášateľa a poslucháča, pritom poslucháč vie, že u prednášateľa ide o zámer.

Ako vidieť, tu sa už vlastnosť čistoty kríži s vlastnosťou primeranosti. Propagandista musí vedieť, kedy je primerané použiť hovorové slovo, kedy je výhodnejšie použiť prevzaté slovo namiesto domáceho. V širokom publiku, ktorého zloženie je pestré a vzdelanostnou úrovňou nerovnorodé, skôr možno použiť slová ako *podnebie, znečisťovač, dovoz;* v odbornom prostredí nebudú na prekážku ani prevzaté slová *klíma, polutant, import.*

Primeranosť sa netýka len výberu slov, ale aj výberu vetnej a súvetnej skladby. Tu však ide skôr o primeranosť téme alebo zvolenému štýlu prednesu. V písanom prejave sa skôr znesú zložitejšie vety a široké súvetia (ktoré napokon môžu byť primerané zložitosti vyjadrovanej myšlienky), kým v hovorených prejavoch, najmä v prednáške sú dokonca účinnejšie aj neučesané vety, aj rozličné odbočenia a vybočenia, len ak umožňujú sledovať vyjadrovanú myšlienku.

S vlastnosťou primeranosti veľmi úzko súvisí vlastnosť zreteľnosti. Z hľadiska slovnej zásoby sa jej vyhovuje tak, že propagandista vyberá bežnejšie, všeobecnejšie známe výrazy a vyhýba sa príliš odborným termínom. Prirodzene, mnohé odborné termíny sú pri dôkladnejšom výklade problematiky nevyhnutné. V takom prípade sa zreteľnosť

dosahuje najmä tak, že sa príliš odborný termín hneď vysvetlí, a to napr. menej odborným (hoci aj menej presným, bežným výrazom, napr. *akcelerácia — urýchlenie, efektívnosť — účinnosť*) alebo širším vysvetlením či ilustráciou konkrétnymi príkladmi. Aspoň jeden príklad: *reprodukčná elektronika, t. j. elektronické zariadenie určené na reprodukovanie, prehrávanie hudby alebo aj hovoreného slova, ako sú magnetofóny a videokazety.* Ako vidieť, propagandista sa aj pri takomto riešení musí dobre vyznať vo svojom odbore.

Najúčinnejším prostriedkom na dosiahnutie zreteľnosti je však logická stavba vety, totiž také usporiadanie výrazov vo vete, pri ktorom sa na prvé miesto kladie to, čo je známe alebo aspoň pomerne známejšie, čo teda tvorí východisko výpovede, a až na ďalšie miesto, obyčajne až na koniec výpovede sa kladie to, kvôli čomu sa vlastne výpoveď formuluje, teda to, čo sa prináša ako nové. Takéto usporiadanie označujeme ako aktuálne členenie, členenie na východisko a jadro, tému a rému. Prirodzene, výpovede, resp. ich realizácia v podobe viet a súvetí, nie sú vždy také jednoduché, že by obsahovali len východisko a jadro vyjadrené vždy jedným výrazom. Medzi východiskom a jadrom je spravidla viacero výrazov a potom ich treba radiť podľa stupňa závažnosti vzhľadom na očakávané jadro. Takéto usporiadanie možno označiť ako vetnú perspektívu, v ktorej zreteľne vidieť smerovanie k jadru, ale aj vzájomnú súvislosť jednotlivých výrazov.

Uvedieme aspoň jeden príklad. Jednoduchú udalosť, že istého občana zabil elektrický prúd, lebo manipuloval s oceľovým lanom v blízkosti elektrického vedenia, formuloval istý autor takto: *Lano na kladke bolo železné a jeho manipulovaním v blízkosti elektrického vedenia, zasiahol spomínaného občana elektrický prúd.* Nezreteľnosť a neperspektívnosť tejto vety sa neodstráni ani nevhodnou čiarkou medzi slovami *vedenie* a *zasiahol*. Prameňom nezreteľnosti je tu totiž to, že vzniká náhly presun v označení pôvodcu deja, stráca sa pôvodná vetná perspektíva vychádzajúca od človeka (človek manipuloval s lanom, teda bol pôvodcom deja a naraz sa stáva zasiahnutým objektom). Ďalším prameňom nezrozumiteľnosti je nesprávna väzba pri slovese *manipulovať*. Máme síce aj väzbu *manipulovať niečo* i *niekoho,* ale v našom prípade je na mieste väzba *manipulovať s niečím.* Ak sa má zachovať logický i časový sled udalostí, a teda zachovať jednotná vetná perspektíva, treba udalosť formulovať asi takto: *Istý občan vyťahoval stavebný materiál pomocou kladky a oceľového lana, lanom sa dotkol elektrického vedenia, a tak ho zasiahol prúd, ktorý ho usmrtil.*

Pri výkladovom postupe je však zreteľná aj taká vetná perspektíva, pri ktorej nejde o nadväzovanie v slede faktov, ale pri ktorej sa kaž-

dá nová výpoveď vracia k pôvodnému základnému východisku (a pomenovanie tohto východiska sa v každej vete opakuje):

Ústava vychádza z konštatovania, že sovietska spoločnosť sa skladá z dvoch spriatelených tried, a v prvom článku vyhlasuje, že ZSSR je socialistickým štátom robotníkov a roľníkov. Ústava charakterizuje rozvinutie socialistického demokratizmu ... Ústava zakotvuje prehĺbenie socialistickej demokracie aj tým spôsobom, že zaviedla inštitút všeobecného hlasovacieho práva.

Vlastnosť ozdobnosti znamená nie presýtenie prejavu ozdobnými, básnickými metaforami, metonymiami a figúrami, ale predovšetkým ohľad na také prostriedky, ktoré môžu znížiť jednotvárnosť a šedivosť prejavu.

Ak jednotvárnosť vzniká opakovaním toho istého výrazu, možno ju znížiť využívaním rozličných výrazov pre ten istý pojem, t. j. rovnozačných, synonymných výrazov. Popri spojení *americká vláda* možno použiť aj výraz *predstavitelia USA,* ba aj prenesené významy slov *Washington* a *Biely dom.* Popri názve *jadrové zbrane* máme aj pomenovanie *jadrový arzenál* a *zásoby jadrových prostriedkov.* Netreba však zabúdať, že niektoré synonymá (niektoré členy synonymických radov) môžu mať aj isté štylistické podfarbenie a potom už treba dbať na ich primeranosť, napr. z trojice *predseda — starosta — richtár* prvé je neutrálne, všeobecne použiteľné, kým posledné má značné archaický ráz.

Výrazným prvkom ozdobnosti sú figúry, ktoré sú založené na opakovaní toho istého alebo podobného výrazu. Niekoľko príkladov: *Za jedným stolom, za jednou rysovacou doskou sa rodia nápady rýchlejšie. — Pre svet, pre ľudské potreby, pre ďalší vývoj revolučného procesu je šťastím, že zástavu VOSR niesla a nesie Leninova strana.*

Obraznosť podporujú aj také tradičné ozdobné prvky ako metafora, metonymia a do veľkej miery aj prirovnania, často aj vhodná frazeológia. Uvedieme len takýto obraz: *roztrhnutie najslabšieho ohniska v reťazi imperializmu, próza nášho každodenného života,* kde *ohnisko v reťazi* stojí za *miesto v sústave imperializmu, próza života* za *každodenné životné starosti a problémy.* Obrazný charakter majú aj také spojenia ako *Biely dom* namiesto *vláda USA, Dillijská šestka* namiesto *šesť vlád podpísaných pod isté vyhlásenie.*

Obraznosť nesmie byť samoúčelná, nemá vyúsťovať do neodôvodneného pohrávania so slovom. Jej úlohou je prispievať k osvieženiu prejavu, ale aj zvyšovať názornosť. Pravda, na zvyšovanie názornosti sú aj iné prostriedky, najmä prirovnania *(nemý ako ryba, bledý ako stena, červený ako rak),* ale aj celý rad grafických prostriedkov, od obrázkov až po schémy a grafy. Tie pri prednáške obyčajne premietame a komentujeme, ale aj v písanom texte sú dobrým doplnkom vý-

kladu, pravda, musí byť zreteľný vzťah medzi obrázkom, grafom, tabuľkou a textom.

Ako vidieť z týchto poznámok, vyžadované vlastnosti jazykového prejavu tvoria uzavretý celok, v ktorom každá vlastnosť má svoje miesto, ale zároveň sa dosť prekrýva s inými vlastnosťami. To platí aj o rečníckom prejave ako celku. K vlastnému logicko-myšlienkovému radu a jazykovoštylistickým prostriedkom sa pripájajú zvukové vlastnosti realizované pri prednášaní. Podobne ako pri jazykovom stvárňovaní reality, pri štylizovaní a komponovaní prejavu aj pre jeho prednes platí požiadavka čistoty. Pri prednese je nevyhnutné zachovávať zásady správnej artikulácie hlások i pravidlá správnej výslovnosti. Hlásky v slovách treba artikulovať tak, aby boli dobre vnímateľné, nemajú sa prehĺtať, príp. vrodené rečové chyby by si mal propagandista vhodným cvičením upraviť. Pri prednese sa uplatňuje aj požiadavka primeranosti: rýchlejšia a uvoľnenejšia artikulácia je na mieste v bežnom prejave, kým pri slávnostnom prejave treba hlásky a slabiky vyslovovať s väčším dôrazom, pomalšie. Patetický prednes je veľmi nápadný a treba ho využívať skutočne len pri slávnostných príležitostiach.

S každým prednesom sú spojené isté pohybové prvky. Svoje postoje vyjadruje propagandista nielen slovnými prostriedkami, ale aj rozličnými pohybmi úst, očí, nosa, čela — mimikou. Pri prednášaní si mimovoľne pomáha pohybmi rúk, hlavy, niekedy aj nôh. To je gestikulácia. Aj o nej platia všeobecné požiadavky, najmä však požiadavka primeranosti. Pri slávnostnom prejave je gestikulácia umiernená (často aj preto, že rečník drží v rukách napísaný a prednášaný prejav), mimika takmer nijaká. Pri diskusii je gestikulácia voľnejšia — od výstražného zdvihnutia ukazováka až po tresnutie rukou o stôl. Ale aj tu platí, že nič neslobodno preháňať.

Napokon treba brať do úvahy aj úplne mimojazykové a mimomyšlienkové faktory. Na prvom mieste tu je osobnosť prednášateľa. Tá by sa mala prejavovať predovšetkým širokým rozhľadom po prednášanej problematike, schopnosťou jasne vyjadrovať svoje myšlienky a primerane vyberať vhodné výrazy, ale aj primeraným výrazom, vhodným oblečením. Na druhom mieste je osobnosť poslucháča, resp. poslucháčov: miera ich sústredenia a pozornosti, ochota vnímať prednášané fakty, schopnosť reagovať na ne v diskusii. Dôležitú úlohu hrajú aj čisto vonkajšie okolnosti, ako je priestor (voľné priestranstvo, školská trieda, klubovňa), jeho osvetlenie, možnosť využiť didaktickú a reprodukčnú techniku.

Na záver treba znova zdôrazniť, že všetky zložky propagandistického prejavu tvoria pevný celok, preto aj ich využívanie a rešpektovanie musí byť vyvážené. Je zrejmé, že mnohé vlastnosti a požiadavky nie

sú každému propagandistovi vrodené. Mnohé si treba vedome osvojovať. To znamená, že základným predpokladom účinnosti propagandistického pôsobenia je poznanie a poznávanie. Každý propagandista musí poznať a poznávať (rozširovať svoje poznatky) jednak fakty svojho jazyka ako základného nástroja svojho pôsobenia, jednak fakty okolitého sveta, poznatky teórie i skúsenosti z praxe. Platí tu v plnej miere klasická poučka *Poeta nascitur, orator fit:* Básnik sa básnikom rodí, rečník sa rečníkom stáva. Pravda, nie automaticky, ale sústavnou prípravou a neprestajným vzdelávaním.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Odraz hodnotenia vo význame slov

JURAJ DOLNÍK

V jazykovej komunikácii hovoriaci často vyjadrujú svoje hodnotiace postoje k istým výsekom skutočnosti. Na vyjadrenie týchto postojov slúžia rozličné hodnotiace slová ako *dobrý, zlý, pekný, škaredý, pozoruhodný, veľkolepý, morálny, nemorálny, páčiť sa, nepáčiť sa, obdivovať, opovrhovať* a pod., ale aj slová ako *nadaný, múdry, hlúpy, slušný, bezočivý, hašterivý, žičiť, závidieť, haniť, chváliť* a pod., v ktorých význame sa odrážajú isté objektívne vlastnosti označovaných objektov, no na ich význam sa vrství kladný alebo záporný hodnotiaci príznak. V tomto príspevku si všímame prídavné mená s hodnotiacim významom, resp. s hodnotiacim významovým prvkom v prívlastkových spojeniach (*dobrý človek, útulný byt* a pod.), pričom osobitnú pozornosť venujeme prídavnému menu *dobrý.*

Hodnotiace slová, resp. slová s hodnotiacim významovým prvkom vyjadrujú vzťah hodnotiaceho subjektu k hodnotenému objektu. Uplatnenie istého slova s hodnotiacim významom, resp. významovým prvkom prvotne závisí od povahy hodnoteného objektu. Pri slovách s hodnotiacim významovým prvkom je to očividné: prídavné meno *prívetivý* (s kladným hodnotiacim príznakom) sa použije vo vzťahu k osobe, ktorá túto vlastnosť má, prípadne ktorej sa táto vlastnosť pripisuje. Hodnotiace slová, ktoré priamo neoznačujú objektívne vlastnosti objektov, spájajú sa prednostne s pomenovaniami objektov podľa toho, či daný objekt je bežne predmetom hodnotenia. Dá sa povedať, že napr. prídavné meno *dobrý* sa potenciálne spája s podstatnými menami označujúcimi veľmi široký okruh najrozličnejších objektov,

ale niektoré objekty sú z hľadiska tohto hodnotenia neutrálne, iné zasa toto hodnotenie (ako aj jeho záporný protipól) predpokladajú. V neutrálnom vzťahu k hodnoteniu „dobrý" sú napr. objekty označené podstatnými menami *prvočíslo, Mars, štruktúra, pozitrón, kategória, molekula, pojem, vápnik, parlament, kolibrík, konzulát, sloveso, podmet, ľudstvo, verejnosť, energia, územie, vrchol, hviezda, guľa, objem* atď. Naopak, hodnotenie „dobrý" (či „zlý") zvyčajne predpokladajú napr. objekty označené podstatnými menami *podmienky, vzťah, zápas* (napr. futbalový), *zvyk, nálada, muška, výsledky, vôľa, vyhliadky, nápad, kondícia, povaha, skúsenosti* atď. Pravda, nevylučuje sa, že aj na objekty s neutrálnym vzťahom k hodnoteniu sa môže vzťahovať hodnotiaci výraz *dobrý*. Ide o to, že niektoré objekty sa prirodzenejšie spájajú s hodnotením ako iné objekty, a to preto, lebo majú také vlastnosti, ktoré sú z hľadiska hodnotiaceho subjektu dôležité.

Objekty vstupujú do hodnotiaceho vzťahu na základe istých vlastností, resp. jednej vlastnosti. Slová s hodnotiacim významovým prvkom túto vlastnosť priamo označujú: v spojení *arogantný mladík* prídavné meno priamo pomenúva vlastnosť, ktorá vyjadruje záporný hodnotiaci vzťah k danej osobe. Naproti tomu hodnotiace slová typu *dobrý* len nepriamo poukazujú na vlastnosti objektov ako ich hodnotiaci základ: v spojení *dobrá strava* hodnotiace slovo nepriamo poukazuje na chuťové vlastnosti, ale aj výživovú hodnotu „stravy". Hodnotiace slová tohto typu sa teda spájajú s podstatnými menami na základe hodnotových vlastností označovaných objektov, ktoré sa konvenčne vymedzili v jazykovej komunikácii v danom jazykovom spoločenstve. To značí, že z množstva rozličných vlastností objektov niektoré sú „vhodné" na úlohu hodnoteného základu, iné nemajú vzťah k hodnoteniu. Úlohu hodnoteného základu veľmi dobre plnia napríklad funkčné vlastnosti objektov, objekty s týmito vlastnosťami sa bežne hodnotia podľa toho, ako plnia funkciu, na ktorú sú určené: *dobrá sekera* (dobre sa ňou rúbe), *dobrý štetec* (dobre sa ním maľuje), *dobrá krieda* (dobre píše), *dobré hodinky* (presne ukazujú čas) a pod. Avšak také vlastnosti „hodiniek" ako počet ozubených koliesok, spôsob ich spojenia, mechanizmus ich pohybu a pod. sú z hľadiska hodnotenia v bežnej komunikácii niekedy okrajové. Vlastnosti objektov tvoria objektívnu stránku hodnotenia, povaha objektov predurčuje objektívny základ hodnotenia, resp. ich neutrálny vzťah k hodnoteniu. O tom, ktoré vlastnosti objektov sú z hľadiska hodnotenia dôležité, rozhoduje však subjekt hodnotenia.

Z hľadiska subjektu sa hodnotenie zakladá na porovnávaní objektov istej triedy. Hodnotenie sa môže zakladať na úplne vyjadrenom porovnávaní, napr. *Dnešný televízny program je lepší ako včerajší*, alebo na nevyjadrenom porovnaní. V hodnotiacom prívlastkovom spojení

dobrý program porovnanie nie je síce vyjadrené, ale je zrejmé, že hodnotenie „dobrý" vyplýva z porovnávania kvality istých druhov televíznych programov. Inak povedané, objekty sú predmetom hodnotenia vtedy, keď sa včlenia do porovnávacej triedy na základe spoločného príznaku s ostatnými objektmi tejto triedy. Neutrálny vzťah istých objektov k hodnoteniu súvisí s tým, že nie všetky objekty majú „sklony" včleňovať sa do porovnávacích tried. Už sme sa zmienili o tom, že neutrálnosť vzťahu je podmienená povahou objektov, ich objektívnymi vlastnosťami. Z hľadiska subjektu hodnotenia však niet objektov, ktoré sú v absolútnom neutrálnom vzťahu k hodnoteniu. Ľubovoľný objekt môže byť predmetom hodnotenia, a to na základe toho, že vždy možno nájsť istý príznak, ktorým sa objekt zaradí do porovnávacej triedy. Pravda, keď sa voľba tohto príznaku bežne nepredpokladá, treba ho vyjadriť, príp. aj motiváciu jeho voľby, aby komunikanti zaradili daný objekt do rovnakej porovnávacej triedy. Aby napr. spojenie *dobrá hviezda* bola komunikačne prijateľné, treba vyjadriť kritérium hodnotenia, napr. pozorovateľnosť; porov. *Je to dobrá hviezda, lebo ju môžeme lepšie pozorovať ako iné hviezdy.* Podobne napr. nezvyčajné spojenie *dobrý tulipán* z hľadiska komunikačnej prijateľnosti vyžaduje vyjadrenie hodnotiaceho príznaku; porov. *Je to dobrý tulipán, lebo sa hodí do tejto vázy* (na rozdiel od iných možných tulipánov, ktoré by sa do vázy nehodili). Ukazuje sa, že ľubovoľný objekt sa potenciálne včleňuje do porovnávacích tried na základe možnej hodnotiacej „tvorivosti" subjektu. Táto „tvorivosť" je zdrojom príležitostných hodnotiacich spojení (napr. *dobrá kategória;* porov. *Hmota je dobrá kategória, lebo pomocou nej môžeme dobre vysvetliť ďalšie filozofické kategórie;* čiže hmota je dobrá kategória v porovnaní s inými filozofickými kategóriami na základe ich vysvetľovacej sily).

Otázka je, čo je hodnotiacim základom pri slovách typu *dobrý,* keď hovoriaci priamo nevyjadruje príznak, ktorým sa hodnotený objekt včleňuje do porovnávacej triedy. V bežnej komunikácii nevznikajú dorozumievacie ťažkosti pri použití spojení ako *dobrý murár, dobré pivo, dobré počasie, dobrá správa, dobrý pes, dobré dieťa, dobré auto* atď., hoci sa priamo nevyjadria vlastnosti, ktoré sú hodnotiacim základom pomenovaných objektov. Je zrejmé, že z vlastností týchto objektov hodnotiaci subjekt (v tomto prípade jazykové spoločenstvo) vymedzil istý príznak, resp. súbor príznakov ako základ, kritérium ich hodnotenia. Vymedzené príznaky sa ustálili, štandardizovali, pomocou nich komunikanti bežne zaraďujú hodnotený objekt do porovnávacej triedy. Ak vyslovíme spojenie *dobré pivo,* máme na mysli chuťové vlastnosti; pri spojení *dobré dieťa* sa vybavujú vlastnosti súvisiace so správaním, spojenie *dobré auto* sa vzťahuje na funkčné vlastnosti a pod. Slova-

mi typu *dobrý* sa hodnotia objekty vzhľadom na ich štandardné vlastnosti. Z príkladov vidno, že každý druh objektu má vlastné štandardné vlastnosti. Základom dorozumievania v spojitosti s hodnotiacimi spojeniami je znalosť týchto štandardných vlastností. Predchádzajúca časť výkladu nám pripomína, že pri všetkých objektoch sa nevymedzili štandardné vlastnosti v prospech ich hodnotenia (objekty s neutrálnym vzťahom k hodnoteniu), takže tieto objekty sa hodnotia na základe neštandardných vlastností (príležitostné hodnotiace slovné spojenia).

Spomínané, ale aj ďalšie príklady, ako *dobrá pôda, dobrá kniha, dobrý človek, dobrý spevák, dobrý študent, dobrý nôž, dobrá fotografia* atď., ukazujú, že štandardné príznaky pri jednotlivých druhoch objektov sú vymedzené odlišným stupňom určitosti. Napr. v spojeniach ako *dobrý spevák* (dobre spieva), *dobrý nôž* (ostrý nôž), *dobrá pôda* (úrodná pôda), *dobrá správa* (priaznivá správa) a pod. sú štandardné príznaky vymedzené vyšším stupňom určitosti ako napr. v prípade *dobrá kniha* (môže ísť o knihu s napínavým dejom, so zaujímavým námetom, s vtipnými dialógmi, so zaujímavými úvahami, so sugestívne vykreslenými postavami atď.). Vo vedomí komunikantov sa štandardné príznaky aktualizujú v spätosti s príslušnými štandardnými situáciami. Ak sa napr. použije hodnotiace spojenie *dobrá voda,* aktualizácia hodnotiaceho príznaku závisí od toho, či sa „voda" hodnotí v situácii, keď ju pijeme (*dobrá voda* = čistá voda bez nepríjemnej príchute), keď sa v nej kúpeme (*dobrá voda* = primerane teplá a čistá voda), keď sa v nej perie (*dobrá voda* = mäkká voda) a pod. Iný príznak sa aktualizuje v spätosti so slovným spojením *dobrá pôda,* ak ho vysloví poľnohospodár (*dobrá pôda* = úrodná pôda), ako keď ho v komunikácii použije stavbár (*dobrá pôda* = vhodná pôda na stavanie istého typu objektu). Štandardné príznaky sú teda vymedzené z hľadiska sociálne určeného subjektu hodnotenia: jestvujú štandardné príznaky vymedzené z hľadiska celého jazykového spoločenstva, ale aj príznaky, ktoré sa štandardizovali vo väčších či menších sociálnych skupinách. Pravda, hodnotiaci subjekt môže aktualizovať aj neštandardné príznaky hodnoteného objektu (ide o podobnú hodnotiacu aktivitu subjektu ako pri hodnotení objektov s neutrálnym vzťahom k hodnoteniu), ale v tom prípade príznak musí byť v kontexte vyjadrený alebo naznačený. Napríklad na nôž sa štandardne viaže jeho prvotná funkčná vlastnosť (*dobrý nôž* = ostrý nôž, nôž, ktorý dobre reže), avšak vo výpovedi *Mám dobrý nôž do tvojej zbierky* sa aktualizujú vlastnosti, ktoré sú zaujímavé z hľadiska zberateľstva (v širšom kontexte sa naznačia alebo priamo označia vlastnosti ako napr. nezvyčajný tvar, ozdobné gravírovanie, rok výroby, pôvodný majiteľ a pod.).

Spomenuli sme, že hodnotenie spočíva na porovnávaní objektov na základe istej vlastnosti alebo súboru vlastností. Porovnávanie objektov pri hodnotení je späté s hodnotiacou škálou. Pri porovnávaní objektov na základe istého príznaku vychádzame z toho, že tento príznak sa vyskytuje na rozličných miestach hodnotiacej škály, pričom jednotlivé miesta škály určujú jeho mieru, príp. množstvo. Ak napríklad hodnotíme človeka z hľadiska odvahy, zaraďujeme ho podľa tohto príznaku do porovnávacej triedy rovnorodých objektov a hodnotíme na pozadí hodnotiacej škály určenej príznakom „odvaha"; na škále je tento príznak rozmiestnený podľa miery výskytu: *veľmi odvážny — odvážny — málo odvážny — zbabelý — veľmi zbabelý;* hodnotiace spojenie *odvážny človek* interpretujeme na základe toho, že poznáme miesto tohto príznaku v hodnotiacej škále „odvaha", pričom na kladný úsek škály sa vzťahuje príznak „dobrý", na záporný úsek „zlý" (čiže *odvážny* = „dobrý", *zbabelý* = „zlý"). Aj pri používaní hodnotiacich slov typu *dobrý* sa opierame o hodnotiacu škálu *(veľmi dobrý — dobrý — zlý — veľmi zlý),* lenže vieme, že slovo *dobrý* sa zvyčajne viaže na štandardné vlastnosti hodnotených objektov, čiže napr. spojenie *dobrý odborník* interpretujeme tak, že ide o odborníka, ktorý sa vyzná vo svojom odbore v tej miere, ako to ukazuje hodnotiaca škála *(nie zle, nie veľmi dobre, ale dobre).* V súvislosti s mechanizmom hodnotenia sa hovorí o hodnotiacich stereotypoch, ktoré zahŕňajú štandardné vlastnosti objektov v ich vzťahu s hodnotiacou škálou (Voľf, 1985, s. 56—61). Vzájomné dorozumievanie vo vzťahu k hodnotiacim výrazom je umožnené tým, že sa v komunikácii opierame o spoločné hodnotiace stereotypy.

V predchádzajúcich častiach výkladu sa ukázalo, že treba rozlišovať medzi všeobecne hodnotiacimi prídavnými menami (slová typu *dobrý)* a opisne hodnotiacimi prídavnými menami (slová typu *nadaný).* Kým vo význame opisne hodnotiacich prídavných mien sa hodnotiaci prvok viaže na pomenúvanú vlastnosť (a „opísanú", lebo pomenovaná vlastnosť je aj charakterizovaná, čo sa odráža vo výklade významu) a prostredníctvom nej na hodnotené objekty, všeobecne hodnotiace prídavné mená odrážajú len hodnotiaci vzťah, lebo priamo nevyjadrujú vlastnosť ako hodnotiaci základ objektu. Všeobecne hodnotiaca povaha prídavného mena *dobrý* podmieňuje použitie tohto slova v dvojakej funkcii: buď sa použije tak, že zastupuje isté opisne hodnotiace prídavné mená, alebo sa použije len na vyjadrenie všeobecne hodnotiaceho vzťahu subjektu. V zastupujúcej funkcii sa slovo *dobrý* používa v spojení s podstatnými menami, ktoré označujú objekty so štandardnými vlastnosťami, čiže s tými, s ktorými sú spojené hodnotiace stereotypy. Zreteľné či menej zreteľné vymedzenie vlastností, ktorých pomenovania slovo *dobrý* zastupuje, závisí od miery

určitosti štandardných príznakov. Stretávame sa s prípadmi, keď toto slovo zastupuje názov jednej vlastnosti, ale môže stáť aj za názvy viacerých vlastností, ktorých počet je určitejší alebo menej určitý, pričom stupeň neurčitosti môže byť taký vysoký, že slovo *dobrý* sa už uplatňuje v druhej funkcii, t. j. vo funkcii vyjadrenia všeobecne hodnotiaceho vzťahu (vyjadrovacia funkcia). Vo výkladovom slovníku sa tieto dve funkcie premietajú v opise jednotlivých významov slova *dobrý* (porov. Slovník slovenského jazyka, 1959, s. 279—280).

Slovo *dobrý* nahrádza opisne hodnotiace prídavné mená v spojeniach ako *starostlivý otec, presná muška, jedlé huby, správny výsledok* (pri riešení počtovej úlohy), *pevné nervy, normálny (krvný) tlak, kladný posudok, priaznivá správa, priaznivé vyhliadky, priaznivé podmienky, vydarený pokus, výhodný obchod (uzavrieť dobrý obchod)* a pod. Slovo *dobrý* niekedy poukazuje na taký vlastnosť, na ktorej označenie nemáme opisne hodnotiace prídavné meno, čiže zastupuje chýbajúce slovo na označenie vlastnosti s kladným hodnotiacim prvkom v jeho význame; porov. *dobrý úmysel* = úmysel s predpokladaným kladným účinkom (niet prídavného mena na označenie vlastnosti „majúci predpokladaný kladný účinok, následok"). Keď každý druh objektu má svoje štandardné vlastnosti, slovo *dobrý* zastupuje názov tej vlastnosti, ktorá je vlastná označenému objektu: *Orol má dobrý zrak (dobrý* = ostrý) — *Nepotrebuje okuliare, lebo má dobrý zrak (dobrý* = normálny); *Dirigent musí mať dobrý sluch (dobrý* = jemný) — *Nie všetci starí ľudia majú dobrý sluch (dobrý* = normálny).

Názvy viacerých štandardných vlastností zastupuje slovo *dobrý* v spojeniach ako napr. *dobré auto, dobrý traktor, dobrá kosa, dobrá píla, dobrý bicykel, dobré topánky, dobré lyže* a pod., v ktorých sú nahradené názvy funkčných, resp. úžitkových vlastností hodnotených objektov, pričom ide aj o vlastnosti, na ktorých označenie niet opisne hodnotiacich prídavných mien (napr. *dobrá kosa* = ostrá, ľahká kosa, ktorá sa dobre drží). Miera určitosti štandardných príznakov istých objektov je taká nízka, že slovo *dobrý* v spojitosti s nimi vyjadruje len všeobecne hodnotiaci vzťah, napr. *dobrý film, dobrá kniha, dobrá báseň, dobrý článok, dobrý prejav, dobrý program* a pod.; v týchto prípadoch sú kritériá hodnotenia označených objektov také subjektívne, že slovo *dobrý* vyjadruje len všeobecne hodnotiaci vzťah. Čisto hodnotiaci význam má slovo *dobrý* v spojeniach ako *dobrý spevák, dobrý maliar, dobrý vychovávateľ, dobrý prekladateľ, dobrý bežec, dobrý plavec, dobrý lekár* a pod. V týchto prípadoch sa osobitne vyjadruje vlastnosť, na základe ktorej sa objekt hodnotí (vyjadruje ju podstatné meno), a osobitne kladný hodnotiaci vzťah (prídavným menom *dobrý*), takže napr. *dobrý vychovávateľ* = osoba, ktorá dobre

vychováva (vzhľadom na dynamickú povahu príznaku „vychovávať" slovo *dobrý* tu ani nemôže zastupovať opisne hodnotiace prídavné meno — prídavné mená vyjadrujú statické príznaky).

So zastupujúcou a vyjadrovacou funkciou slova *dobrý* úzko súvisí jeho odkazovacia funkcia, ktorú plní toto slovo vtedy, keď je v kontexte pomenovaná alebo opísaná vlastnosť, na základe ktorej sa objekt hodnotí. Ak sa napr. vysloví veta *Je to dobrý film,* slovo *dobrý* potenciálne odkazuje na vyjadrenie vlastnosti (alebo vlastností) v kontexte, na základe ktorej sa „film" hodnotí, napr. na výraz *poučný: Je to dobrý film, lebo je poučný.* Je zrejmé, že odkazovacia funkcia je dôležitá najmä vtedy, keď objekt hodnotí na základe neštandardných príznakov, t. j. keď subjekt hodnotí zo špecifického hľadiska (výpoveď sa viaže na neštandardnú situáciu); porov. *Hoci nikdy nevyhráva a nepodáva ani priemerné výkony, je dobrý športovec, lebo jeho prístup k tréningu je vzorný.* Táto funkcia sa záväzne realizuje aj v spätosti s objektmi s neutrálnym vzťahom k hodnoteniu (príležitostné hodnotiace spojenia).

Na záver treba podčiarknuť, že slovo *dobrý* v hodnotiacom význame (má aj intenzifikačný význam) sa spája s podstatnými menami, ktoré označujú objekty so zjavným alebo možným kladným hodnotiacim aspektom. V spojení s pomenovaniami objektov so zjavným kladným hodnotiacim aspektom vznikajú bežné, štandardné hodnotiace prívlastkové spojenia ako *dobrý manžel, dobrá lopta, dobrý herec, dobrý román, dobré počasie, dobrý nástroj* atď. Možný kladný hodnotiaci aspekt majú objekty s neutrálnym vzťahom k hodnoteniu, ale kladný hodnotiaci aspekt hovoriaci často nachádzajú aj v objektoch, na ktoré sa štandardne viaže záporný hodnotiaci vzťah. Spojenia slova *dobrý* s názvami takýchto objektov sú však situačne, resp. kontextovo (a aj štýlovo) viazané; porov. napr. *dobrá choroba (Máš dobrú chorobu, na takú sa neumiera* — v istej situácii hovoriaci môže rozčleniť choroby na dobré a zlé), *dobrý jazyk (Esperanto je dobrý jazyk, lebo sa ho každý ľahko a rýchlo naučí* — „jazyky" majú neutrálny vzťah k hodnoteniu, avšak z hľadiska náročnosti na ich osvojenie hovoriaci ich môže hodnotiť kladne alebo záporne). Každé spojenie *dobrý* + podstatné meno je komunikačne prijateľné, ak je v komunikácii jasné, ktorá stránka označovaného objektu je základom hodnotenia.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 816 s.

VOLF, E. M.: Funkcionaľnaja semantika ocenki. Moskva, Nauka 1985. 232 s.

Metonymia a jej miesto v tvorbe technickej terminológie

DANIELA OROSZOVÁ

Jedným zo spôsobov tvorenia termínov je prenášanie pomenovania z jedného pojmu na druhý založené na tesnom spojení javov a vnútorných súvislostiach. Je známe, že tento druh prenášania pomenovania sa nazýva *metonymia.*

S metonymiou sa môžeme stretnúť veľmi často aj pri tvorení termínov v strojárskej terminológii. Najčastejšie ide o prípady prenesenia pomenovania na druhový pojem pri klasifikácii pojmov v pojmovo-terminologickom systéme (podsystéme) vedy. Napríklad pri rodovom pomenovaní kompresorov je potrebné vyčleniť druhové typy — *vzduchový, plynový, lamelový, objemový, stojatý kompresor* a i. Druhové znaky sú vyjadrené prídavným menom a poukazujú na to, že prvé dva kompresory sú určené na stláčanie atmosferického vzduchu a bežných technických plynov, tretí a štvrtý funguje prostredníctvom určitej časti kompresora a piaty typ sa vyznačuje špeciálnym skonštruovaním.

V súvislosti s prenášaním už existujúceho pomenovania na druhový pojem vo vzťahu k rodovému pojmu treba brať do úvahy, že druhové znaky môžu byť inherentné a adherentné (Horecký, 1958). Adherentné znaky patria pomenovanej veci na základe vzťahu k inej veci, pojmu *(závažie regulátora, prístrojová doska, vyvažovacia metóda),* inherentné vyjadrujú vlastnosť, ktorá sa nachádza v danej veci, patrí jej samej *(pružná spojka, vysoký zdvih, oblý závit).* S prenášaním pomenovania metonymického charakteru sa stretávame práve v spojitosti s adherentnými znakmi pojmu, keďže medzi rodovým a druhovým pojmom v dvojslovnom terminologickom pomenovaní treba vyjadriť rôzne zložité vnútorné súvislosti: vzťah k typu skonštruovania *(horizontálna frézovačka),* k látke, k materiálu, ktorý príslušný mechanizmus dodáva *(olejové čerpadlo),* k funkcii, na ktorú je mechanizmus určený *(vstupné vedenie),* k druhu pohonu mechanizmu *(akumulátorový vozík),* k okolnostiam, za akých dej prebieha *(prevádzková skúška),* k podmienkam, v ktorých sa mechanizmus využíva *(núdzový pohon),*

k predmetu, ktorý je v mechanizme umiestnený *(ventilová komora)*, k práci, na ktorú je mechanizmus určený *(rovinná brúska)* a pod.

Uvedené prenášanie pomenovania je charakteristické iba pre označenie druhového pojmu v terminologických pomenovaniach kongruentného typu a len pre určitý druh adherentných znakov. Adherentné znaky sú totiž pomenované vzťahovými prídavnými menami, v ktorých sa uplatňuje slovotvorná motivácia s vyjadrením vzťahu k určitému predmetu, javu, deju. Tieto znaky necharakterizujú pojem vždy bezprostredne, niekedy sú s ním spojené len do určitej miery a k obsahu pojmu sa iba pripájajú, preto ich D. S. Lotte nazýva nepriamymi znakmi (1961). Inými slovami: takéto znaky sa v sémantike termínu neodrážajú priamo a slovotvorná štruktúra termínu nie je v priamom vzťahu s obsahom termínu. Napr. termín *osový kompresor* obsahuje príznak *osový*, ktorý sa nevzťahuje priamo na kompresor, ale na smer prúdenia vzdušniny prúdiacej v smere osi rotácie. Podobne termín *revízna rýchlosť* nepomenúva takú rýchlosť, ktorá vykonáva revíziu, ale rýchlosť, pri ktorej sa robí prehliadka mazania lán a údržba mechanizmu lanovej dráhy. Naproti tomu priame adherentné znaky v sémantike termínov *mazacia vložka, rezná hrana* alebo v nekongruentných pomenovaniach *menič tlaku, podpera chladiča, turbína s prihrievaním pary* svojím významom pomáhajú utvoriť presnú predstavu o samom pojme, tvoria súčasť pojmu, špecificky ho charakterizujú, ba dokonca sčasti vyjadrujú technickú podstatu mechanizmu.

Metonymia nie je prekážkou zrozumiteľnosti termínu, keďže pojem sa pripisuje termínu prostredníctvom definície a termín nie je kontextovo podmienený. Obraznosť v druhovom znaku zaniká, prenesený význam je ustálený a funkčne diferencovaný. Keďže dve slová tvoria jeden termín, významy určovaného a určujúceho slova vzájomne na seba vplývajú a na základe starých významov vzniká nový význam slova, v ktorom si prenesenie pomenovania ani neuvedomujeme.

Ako príklad na zdôraznenie vnútorných súvislostí, na základe ktorých vzniká prenášanie pomenovania, vybrali sme niekoľko termínov s druhovým adherentným znakom vyjadrujúcim vzťah k látke — oleju. Termín *olejový mazací systém* (mechanizmus zabezpečujúci mazanie ložísk stroja olejom) vznikol prenesením príznaku činnosti na mechanizmus; termínom *olejová nádrž* však označujeme nádobu, v ktorej sa zhromažďuje prevádzková zásoba oleja, a v tomto prípade ide o prenos príznaku náplne, obsahu na nádobu; termín *olejové čerpadlo* (používa sa na dopravu oleja v mazacom systéme) vznikol na základe prenesenia príznaku obsahu, ktorý je premiestňovaný príslušným mechanizmom; termín *olejový filter* označuje mechanizmus používaný na zachytávanie mechanických nečistôt v oleji, čiže prenáša sa príznak látky, na ktorú mechanizmus pôsobí; v termíne *olejový blok* (mon-

tážny celok celého olejového mechanizmu) ide o prenesenie pomenovania príznaku látky, prostredníctvom ktorej mechanizmus pracuje, a konečne termín *olejové hospodárstvo* pomenúva všetky olejové mechanizmy kompresora, čiže ide o prenesenie príznaku látky, ktorej pôsobeniu sú vystavené tieto mechanizmy. Ale v termíne *olejový povlak* už nejde o prenášanie, pretože do pomenovania sa síce dostal adherentný znak, ale priamy — povlak je vytvorený z oleja.

Ako sme už uviedli, prenesením existujúceho pomenovania na iný pojem v týchto i predchádzajúcich príkladoch vzniklo dvojslovné združené pomenovanie, ktorého dva komponenty (rod a druh) zodpovedajú jednému pojmu v systéme pojmov a jednému termínu v systéme vyjadrenia pojmov termínmi. Dve zložky pomenovania vstupujú súčasne do nového vzájomného vzťahu, pričom prenesením pomenovania sa stratila súvislosť medzi pôvodne pomenovaným a novým pojmom. Nový vzťah medzi pojmami možno vystihnúť tzv. motivačnou formulou. (Motivačné formuly vo vzťahu k motivácii termínu použil J. Horecký, — 1958, 1959.) Motivačná formula je slovný opis situácie, do ktorej sa dostávajú dva prvky v združenom pomenovaní, na bližšie vysvetlenie vzťahu medzi určovaným a určujúcim členom z hľadiska sémantiky určujúceho člena pri zachovaní súčasne aj ich vzájomne podradeného vzťahu. Motivačná formula nám pomôže určiť motivačný znak (vlastnosť, príznak, na základe ktorého pomenovanie vzniklo) určujúceho člena a navyše vo vzťahu k základnému určovanému členu motivuje združené pomenovanie ako celok. Štruktúru motivačnej formuly tvorí teda slovné spojenie organizované tak, aby sa význam termínu nechápal ako jednoduchý súhrn motivačných znakov, ale aby sa ukázala aj ich vzájomnosť, čo má osobitný význam pre termíny, ktoré vznikli na základe metonymie. Napríklad termín *vertikálny kompresor* označuje zariadenie s valcami so zvislými osami. Pomocou syntaktického zápisu *majúci konštrukčné vyhotovenie X,* kde X zastupuje určujúci člen, čiže v pomenovaniach kongruentného typu zhodný prívlastok vyjadrí v prvom rade motivačný znak určujúceho člena pomenovania, t. j. valce sú uložené vertikálne, a tak celý mechanizmus možno nazvať vertikálnym, čiže berie sa do úvahy aj základný člen pomenovania.

Motivačná formula je teda slovným opisom onomaziologickej štruktúry pomenovania a plní úlohu onomaziologického spoja, nevyjadreného člena v pomenovaní, ktorý sprostredkúva vzťah dvoch komponentov v onomaziologickej štruktúre. Stáva sa tak prostriedkom interpretácie „technickej idey", podstaty technického zariadenia. Iné príklady: formulou *fungujúci na základe pôsobenia X* môžeme vysvetliť zmysel pomenovania objektov *kvapalinový chladič* (jeho chladiacou látkou je kvapalina), *hladinový odlučovač* (odlúčenie častíc prímesí nastáva

pri ich styku s hladinou kvapaliny), *objemový kompresor* (dosahuje zvýšenie tlaku zmenšovaním objemu pracovného priestoru, v ktorom je stláčaná vzdušnina uzavretá); motivačná formula *slúžiaci ako miesto na činnosť X* vyjadruje vzťah komponentov v termínoch *skúšobná komora, kontrolný otvor, vykladacia stanica;* formula *vznikajúci v podmienkach X* platí pre termín *prevádzkové vyvažovanie* (vyvažovanie rotora pri prevádzkových obrátkach v prevádzkových podmienkach). Motivačná formula *pôsobiaci v podmienkach X* platí pre termín *kontaktný inhibítor* (je schopný znížiť rýchlosť korózie kovu, ak je s jeho povrchom v priamom kontakte); formula *slúžiaci na umiestnenie X* vysvetľuje význam termínu *klinová drážka* (pozdĺžna drážka na hriadeli je určená na vloženie klina) a formula *dosiahnutý prostredníctvom X* sa vzťahuje na termín *prírubové spojenie* (časť vedenia v hydrostatických mechanizmoch spájajúca vedenie s prvkom prostredníctvom prírub).

V ďalšej časti chceme poukázať na iný typ prenášania pomenovania, ktorý však nie je natoľko rozšírený pri tvorení termínov ako predchádzajúci. Jednou zo základných vlastností termínov v rámci jedného vedného systému je jednoznačnosť. Stáva sa však, že význam termínu sa fixuje v dvoch, troch pojmových kategóriách, napr. v kategórii procesu i predmetu, javu i veličiny a pod., ak sú tieto kategórie tesne spojené. Tendencia abstraktných podstatných mien rozvíjať ďalšie významy sa nazýva *kategoriálna viacvýznamovosť* (porov. termín *kategoriaľnaja mnogoznačnosť* — Danilenko, 1971, s. 17). Kategoriálna viacvýznamovosť nie je veľmi vítaná v jednom terminologickom podsystéme a pri tvorbe definícií termínov je nevyhnutné prizerať na rozlíšenie príznakov kategórií (napr. tlak ako proces, jav a veličina). Z uvedených dôvodov sa s metonymiou stretávame pri pomenovaní procesu i javu, keď termín *zdvih* súčasne pomenúva i dráhu piesta vo valci medzi jeho krajnými úvratmi, termín *stúpanie* označuje aj vzdialenosť začiatočného a koncového bodu jedného závitu skrutkovice. Kategoriálna viacvýznamovosť sa rozvíja v pomenovaní procesu i výsledku procesu jedným termínom, napr. *atmosferická korózia, elektrochemická korózia* sú pomenovania nielen procesov, ale súčasne aj výsledkov pôsobenia vplyvov ovzdušia, vody. Prenesenie pomenovania procesu na výsledok procesu zvýrazňuje definícia termínu *štruktúrna korózia* ako „výsledok štruktúrnej nerovnorodosti kovu". Uvedieme ďalšie príklady: termín *prietok* pomenúva proces i veličinu (podiel objemu pretečenej kvapaliny a príslušného času v hydrostatických mechanizmoch); termíny *priepustnosť, tuhosť* označujú vlastnosť i veličinu (prevrátená hodnota odporu proti pohybu; pomer zmeny sily a zodpovedajúcej zmeny deformácie pružného prvku určitej sústavy); termín *poistenie matice* pomenúva jav i mechanizmus (zabraňujúci samovoľ-

nému odskrutkovaniu skrutky alebo matice), podobne aj termín *ochrana axiálneho ložiska* označuje dej (proces) i mechanizmus (samočinne odstavujúci turboagregát pri dosiahnutí najvyššieho prípustného posuvu oporného kotúča axiálneho ložiska); termíny *pohon, vedenie* označujú súčasne dej, proces, ale aj mechanizmus. Ak sa na takéto metonymické pomenovanie prenesie ďalší nový príznak, vznikne termín s metonymickým rodovým i druhovým znakom: *drážkové spojenie* (súčiastky sú spojené pomocou drážky na povrchu) — *dosiahnutý pomocou X; vstupné vedenie* (súčasť hydrostatického mechanizmu, ktorým prúdi kvapalina k prvku) — *fungujúci ako X.*

Metonymia ako jeden zo spôsobov sémantického tvorenia termínov je dôkazom toho, že odborný jazyk využíva rovnaké spôsoby tvorenia slov ako bežný jazyk, ale prispôsobuje si ich svojim potrebám. Keďže v jazyku vzniká stále nová potreba pomenovať technické javy a predmety na základe zložitých vnútorných vzťahov, metonymia ostáva naďalej produktívnym a pravidelným spôsobom tvorenia termínov.

Katedra jazykov VŠT
Zbrojnícka 3, Košice

LITERATÚRA

DANILENKO, V. O.: Leksiko-semantičeskije i grammatičeskije osobennosti slov-terminov. In: Issledovanija po russkoj terminologii. Moskva, Nauka 1971, s. 7—67.

HORECKÝ, J.: K charakteristike motivačných znakov v kongruenčných pomenovaniach. Slovenské odborné názvoslovie, *6,* 1958, s. 321—327.

HORECKÝ, J.: K charakteristike motivačných znakov v nekongruenčných pomenovaniach. Slovenské odborné názvoslovie, *7,* 1959, s. 65—69.

LOTTE, D. S.: Osnovy postrojenija naučno-techničeskoj terminologii. Voprosy teorii i metodiki. Moskva, Izdateľstvo AN SSSR 1961. 158 s.

Najstaršie slovenské osobné mená apelatívneho pôvodu

TATIANA LALIKOVÁ

Najstaršie osobné mená (antroponymá) sú celým svojím systémom i slovotvornou stavbou dôležitým dokladovým materiálom o jazyku našich predkov. Osobné mená, ktorých nositeľom je človek s relatívne krátkym životom (v porovnaní s trvanlivosťou geografických objektov

a ich názvov), smrťou svojich nositeľov nezanikali, ale využívali sa pri pomenúvaní ďalších jednotlivcov v spoločnosti. Tak sa zachovávali aj v slovnej zásobe daného spoločenstva a prenášali sa z generácie na generáciu v nezmenenej alebo len málo zmenenej forme. Pri ich tvorení sa využívala lexika a slovotvorné postupy, ktoré boli v čase ich formovania v jazyku bežné a zaužívané. Preto nám dnes podávajú dobrý obraz nielen o stupni vývinu jazyka, ale v mnohých prípadoch aj o súvekých reáliách a o spôsobe života. Mená dostávali všetci členovia spoločenstva, a tak sa nám zachovala lexika postihujúca pomerne širokú časť slovnej zásoby jazyka našich predkov.

V najstarších časoch stačilo na označenie určitej osoby jedno meno (osobné meno predkresťanského typu) utvorené z apelatívneho základu. Vyššie vrstvy spoločnosti dostávali mená zložitejšie, najčastejšie zložené z dvoch apelatívnych základov *Bohdan* (Bogdan, 1156), *Bolerad* (Boleradus, 1139/XIII), *Dobroslav* (Dobrozlai, 1208), *Jaroslav* (Jaresclau, 1111), *Ladislav* (Ladyslaus, 1165), *Vojtech* (Voyteh, 1229), *Sobeslav* (Zobezlaus, 1135/XIII). Mená prostých ľudí boli utvorené jednoduchšie — mali jeden apelatívny základ: *Bača* ← *bača* (Bacha, 1111), *Kavka* ← *kavka* (Cauca, 1138/XIV), *Hrab* ← *hrab* (Grab, 1135/XIII), *Sokol* ← *sokol* (Sokol, 1138/XIV), *Strmeň, Uzda* ← *strmeň, uzda* (Stremen filie Uzdae, 1269; porov. M. Majtán, 1977). S nástupom feudalizmu sa začala rozvíjať dvojčlenná antroponymická sústava s nededičným funkčným členom, kde hierarchickým základným členom bolo rodné meno (porov. V. Blanár, 1985). Jedno meno — rodné, krstné — dostal človek pri krste a bolo to zvyčajne meno cudzie, kresťanské. Druhé meno — prímeno — slúžilo ako doplnkové pomenovanie na presnejšie určenie jednotlivca a mávalo apelatívny základ (*Pauli dicti Koza,* 1431; *Stephano dicto Kurchma,* 1313; *Nicolaus dictus Pohar,* 1347). Z prímen sa postupne v ďalších storočiach vyvinuli priezviská, ktorých používanie sa uzákonilo jozefínskym patentom roku 1780.

Zisťovať motiváciu najstarších slovenských osobných mien nie je dnes vždy ľahké. V dávnej minulosti, najmä v predkresťanskom období, sa menu človeka pripisovala tajomná, magická moc. S menom zvieraťa, rastliny alebo inej bytosti sa na mladého človeka mali preniesť aj ich vlastnosti, a tým sa mu mala zabezpečiť sila a zdravie. Pôvod mnohých týchto mien, ktoré mali hlavne predestinačnú (predurčovaciu) a ochrannú funkciu, objasňuje sa dnes pomerne ťažko.

V najstarších osobných menách predkresťanského typu i v prímenách (do konca 15. stor.) je zo Slovenska doložených pomerne veľa slovenských apelatívnych antropolexém (lexikálnych jednotiek pomenúvajúcich osoby). Podľa pôvodného apelatívneho lexikálneho významu antropolexémy sme v ďalšej časti mená bez antroponymických prípon zoradili do skupín podľa Svobodovho triedenia (Svoboda, 1964), pri-

čom najprv uvádzame apelatívum a v zátvorke meno v tej podobe, v akej je zachytené v historických prameňoch, a rok výskytu.*

Mená vzniknuté z apelatív označujúcich:

1. stav, zamestnanie, činnosť: *bača* (Bacha, 1111), *bán* (Baan, 1120/1271), *cisár* (Cysar, 1254), *dekan* (Decan, 1481), *dojka* (Dayka, 1400), *dráb* (Drab, 1407), *furman* (Furman, 1409), *gajdoš* (Gaydos, 1476), *grófj* (Grof, 1409), *husár* (Hwzar, 1476), *kňaz* (Kenaz, 1278), *kráľ* (Kral, 1407), *pán* (Pan, 1401), *porkoláb* (Porkolab, 1494), *švec* (Swecz, 1494), *valach* (Valoh, 1476), *vladyka* (Wladyka, 1494), *vojvoda* (Wayuoda, 1193);

2. vlastnosti (povahové, telesné): *biely* (Bela, 1086), *brzý* (Berzw, 1286), *dobrý* (Dobra, 1410), *drahý* (Drag, 1298), *holý* (Holy, 1424), *hrdý* (Herdy, 1492), *chudý* (Chudy, 1494), *ľahký* (Lachky, 1422), *mladý* (Mlady, 1494), *starý* (Stary, 1484), *štrba* (Sstrba, 1492), *veľký* (Welky, 1476);

3. nadprirodzené, vymyslené bytosti: *boh* (Bog, 1290), *bohyňa* (Bogyna, 1274), *diabol* (Dyabol, 1425), *duch* (Duch, 1134), *svätý* (Sueth, 1300), *šarkan* (Sarkaan, 1478);

4. rodinné vzťahy: *baba* (Baba, 1241), *bratec* (Brathecz, 1477), *deď* (Ded, 1135), *vdovec* (Dowecz, 1496), *vnuk* (Vnuca, 1209);

5. národnú, kmeňovú alebo územnú príslušnosť: *Cigáň* (Cigan, 1381), *Čech* (Ccech, 1295), *Moravec* (Moroucha, 1205/1235), *Nemec* (Nemech, 1318), *Riman* (Ryman, 1441), *Rus* (Rus, 1255/1277), *Slovák* (Slowak, 1494), *Tatar* (Thatar, 1454), *Uhor* (Ugrun, 1269);

6. časti tela (ľudského, zvieracieho) a výlučky: *bachor* (Bachor, 1393), *bok* (Bok, 1321/1323/1424), *koštiaľ* (Kostkal, 1472), *hlava* (Hlawa, 1498), *rebro* (Rebro, 1476), *roh* (Roh, 1337), *rozum* (Rozwm, 1480), *vlas* (Vlas, 1138), *žlč* (Zlwch, 1437), *moč* (Moch, 1188/XIII. st.);

7. zvieratá: *baran* (Baran, 1256), *blcha* (Blacha, 1488), *bujak* (Bwgiak, 1498), *číž* (Cziz, 1484), *had* (Gad, 1268), *havran* (Hauran, 1286/1391), *kaňa* (Kana, 1323/1390), *kanec* (Kancz, 1437), *karas* (Karaz, 1404), *kavka* (Cauca, 1138/XIV. st.), *kokoš* (Kokos, 1218), *kôň* (Konya, 1425), *lastovica* (Lastowicz, 1476), *racek* (Raczek, 1469), *rak* (Rak, 1363/1391), *slávik* (Zlavik, 1484), *sliepka* (Zlepka, 1461), *sokol* (Sokol, 1138/XIV. st.), *suka* (Suka, 1425), *škovránok* (Scowranek, 1424), *vlk* (Wlk, 1266/1274), *vrana* (Wrana, 1490), *zajac* (Zagycz, 1485), *zubor* (Zubor, 1275), *žaba* (Zaba, 1485);

8. rastliny a ich plody: *dub* (Dwb, 1431/1435), *dubák* (Dubak, 1243/1412), *hrab* (Grab, 1135/XIII. st.), *jarec* (Jarecz, 1407), *koreň* (Koren,

---

* Doklady sú z kartotéky najstarších vlastných mien pre Historický slovník slovenského jazyka, ktorý sa pripravuje v oddelení dejín slovenčiny Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

1469), *lipa* (Lipe, 1138), *list* (List, 1407), *mak* (Mak, 1337), *malina* (Malyna, 1295), *orech* (Oreh, 1498), *repa* (Repa, 1434), *repík* (Repyk, 1472), *slama* (Slama, 1494), *slivka* (Zlywka, 1491), *topoľ* (Thopole, 1449);

9. prírodné javy, nerasty ap.: *dúha* (Duha, 1286), *mráz* (Mraz, 1493/1499), *popol* (Popol, 1254), *ruda* (Ruda, 1437), *zima* (Zima 1138/XIV. st.);

10. pokrmy, nápoje: *buchta* (Buhta, 1253), *múka* (Mouka, 1240), *obed* (Obed, 1269), *omasta* (Omasta, 1484), *pagáč* (Pagacz, 1464), *pečienka* (Pechenka, 1437), *smotana* (Zmathana, 1482);

11. predmety, výtvory: *barla* (Barla, 1484), *bubon* (Buben, 1273), *hriadeľ* (Hredel, 1449), *kluka* (Klwka, 1472), *koč* (Koch, 1335), *kobza* (Kobza, 1498), *korbeľ* (Korbel, 1496), *kosa* (Kosa, 1301), *kožuch* (Koswh, 1484), *kuša* (Kwsa, 1451), *motúz* (Mothwz, 1479), *plachta* (Plachta, 1499), *pohár* (Pohar, 1347), *remeň* (Remen, 1138), *sirka* (Zyrka, 1493), *strmeň* (Stremen, 1255), *šatka* (Sathka, 1498), *uzda* (Uzdae, 1269), *vačok* (Wachok, 1420), *závora* (Zawora, 1476);

12. obydlia: *dvor* (Dwor, 1242), *hrad* (Hrad, 1206), *chalupa* (Chalupa, 1407), *krčma* (Kurchma, 1313), *tábor* (Tabor, 1310);

13. abstraktá: *beda* (Beda, 1294), *chyba* (Hyba, 1484), *milosť* (Milozt, 1086)), *mrákota* (Mrakotha, 1481), *muka* (Muka, 1247), *nádej* (Nadey, 1242), *pud* (Pud, 1269), *sila* (Sila, 1138), *sluch* (Sluch, 1479), *strach* (Strah, 1273), *škoda* (Scoda, 1424), *útisk* (Vtisk, 1260).

V osobných menách z 11.—15. storočia sa dá takto zaregistrovať viac ako 150 slovenských slovných základov. Z nich utvorenými antroponymami sa pomenúvali osoby zo slovenského územia a z prostredia slovenského etnika. Pri tvorení mien sa využívali slová z rôznych sfér vtedajšej slovnej zásoby, slová, ktoré pomenúvali človeka, jeho prácu a každodenný život, jeho okolie, prírodu a zvieratá, i také slová, ktoré pomenúvali jeho duševné stavy a procesy.

Prevažnú väčšinu uvedených mien tvoria slová známe aj v ostatných slovanských jazykoch, slová, ktoré majú celoslovanský charakter. V našom materiáli je len z 11.—13. storočia takýchto slov spolu 34. K najstarším celoslovanským slovám patria napr. *biely, milosť* (1086), *duch* (1134), *lipa, vlas,* (1138), *vnuk* (1208), *vlk* (1266), *obed* (1269).

Druhú skupinu tvoria osobné mená utvorené zo slov, ktoré sa do jazyka našich predkov dostali z cudzích, neslovanských jazykov. Mnohé z nich sa v slovenčine udomácnili a rozšírili natoľko, že sa dnes ich cudzí pôvod vôbec nepociťuje. K najstarším slovám prevzatým do konca 13. storočia patria napr. slová *cisár, kňaz.* Ďalšiu skupinu tvoria osobné mená utvorené zo slov, ktoré sa vyskytujú len v západoslovanskej a východoslovanskej jazykovej skupine. Sem patria slová *kobza, suka* a *zubor.*

Pomerne málo početná je vrstva osobných mien, ktorých antropolexémy sa vyskytujú len v západoslovanskej jazykovej skupine. Patria sem slová *chalupa, nádej, pán.*

V poslednej, ale pre nás najzaujímavejšej skupine sú osobné mená utvorené zo slov, ktoré sa vyskytujú len v slovenčine a češtine. Z 13. storočia je to slovo *buchta,* zo 14. storočia slovo *bachor* a z 15. storočia slová *koštiaľ, sliepka* a *vačok.*

Takmer všetky uvedené slová sa vyskytovali aj v neskorších obdobiach vývinu slovenského jazyka, poznáme ich aj zo súčasnej apelatívnej i propriálnej zložky slovenskej lexiky. Uvádzané doklady sú teda jednoznačným pozitívnym svedectvom kontinuitného vývinu slovenčiny z praslovanského východiska a sú dôležitým dokladovým materiálom pri všestrannom výskume slovenského jazyka a života našich predkov v dávnej minulosti.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BLANÁR, V.: Vlastné meno v jazykovej komunikácii. Referát na 5. celopoľskej konferencii v Poznani 3. 9. 1985.

MAJTÁN, M.: Dedičstvo praslovančiny v najstarších slovenských vlastných menách. In: Jazykovedné štúdie. *14.* Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 193—206.

SVOBODA, J.: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964. 320 s.

ODPOVEĎ

O Pravidlách slovenskej výslovnosti

ÁBEL KRÁĽ

Dva roky po vyjdení *Pravidiel slovenskej výslovnosti* (PSV) vyšla v Kultúre slova (20, 1986, s. 267—273) recenzia tejto knižky. Jej autorom je G. Horák, člen ortoepickej komisie, ktorá ortoepickú príručku schválila ako kodifikačnú príručku.

Recenzent si ťažká na to, že autor PSV Á. Kráľ si vraj nepribral dosť rozvážne na pomoc ortoepickú komisiu. Stavia veci tak akoby bol autor PSV robil proti vôli ortoepickej komisie a akoby si bol autorsky osoboval rozhodovať vo veciach, „za ktoré je vlastne

zodpovedná celá ortoepická komisia ... To je pravda, no tá zodpovednosť nie je rovnomerná. Nazdávame sa, že kodifikačný dosah Pravidiel slovenskej výslovnosti by mohol byť výdatnejší, keby si autor bol ešte rozvážnejšie pribral na pomoc vedomostný, ale i skúsenostný potenciál komisie". (Tri bodky použil G. Horák.)

Skutočnosť však je taká, že nie Á. Kráľ predkladá PSV slovenskej verejnosti ako kodifikačnú príručku. Autor ani nijaký iný jednotlivec na čosi také dnes u nás nemá kompetenciu. Takáto kompetencia prislúcha iba úradne poverenému orgánu, v tomto prípade Jazykovednému ústavu Ľ. Štúra SAV, ktorý svoju kompetenciu delegoval na riadne schválenú ortoepickú komisiu. To predsa jasne stojí na rube prvého listu PSV.

Že sú v PSV formulácie a ortoepické riešenia, s ktorými recenzent dnes nesúhlasí? To je teraz po jeho článku už dobre známe. Lenže G. Horák sa nemôže dodatočne tváriť, akoby on s textom PSV nebol súhlasil. On s ním súhlasil. Stojí to napísané v PSV.

Autor predkladaných textov nikoho z členov komisie nenútil a ani nemohol nútiť, aby s čímkoľvek súhlasil proti svojej vôli a proti svojmu poznaniu. Robil v komisii iba to, čo bolo jeho povinnosťou: predkladal návrhy a texty a komisia o nich diskutovala. Výsledný text schválila v tom znení, v ktorom je dnes pred nami. Autor PSV v komisii diskutoval ako ostatní členovia, v niečom on vecnými argumentáciami presvedčil niekoho, v niečom iní jeho. G. Horák má teda dnes právo analyzovať PSV z ktorejkoľvek stránky, môže vedecky argumentovať proti ktorémukoľvek ortoepickému pravidlu, proti zaradeniu ktoréhokoľvek slova do slovníkovej časti PSV, môže dokazovať, čo tam ešte malo byť atď. atď. No nemá právo tvrdiť, že to sú fakty, ktoré autor PSV uvádza akoby proti vôli komisie.

Jasne a jednoznačne treba povedať: v PSV je iba to, s čím súhlasila ortoepická komisia, ktorej plnoprávnym členom bol do posledného okamihu jej práce aj recenzent. Autor PSV nič iné nikde ani priamo, ani náznakovo nepovedal. To, čo recenzent z osobnej výpovede autora v PSV citoval, má upozorniť používateľa na skutočnosť, že ak jeden autor spracúva takú zložitú problematiku a koncipuje taký rozsiahly text, veľmi ťažko to urobí tak, že by nebolo cítiť jeho rukopis, jeho spôsob vyjadrovania, jeho štylizáciu a neraz aj vedecké poňatie a spracovanie detailu. Autor tým súčasne chcel povedať, že sa sám za ortoepickú komisiu nechce skrývať. To je všetko. A to je aj najdôležitejšia vec, na ktorú bolo treba recenzentovi odpovedať. Nie preňho samého, lež pre čitateľov Kultúry slova, ktorým by v dlhšom texte recenzenta pri nedostatku istých informácií mohlo toto uniknúť.

Nad všetkým týmto stojí ešte dôležitejšie: Nie je vhodné spochybňovať kodifikačnú hodnotu PSV. Každý má právo o nich uvažovať i

diskutovať, každý môže prispieť svojím poznaním k ich zlepšeniu, no nie spochybňovaním a odsúvaním kodifikácie do polôh individuálnych ambícií. Recenzent dobre vie, že Ā. Kráľa požiadal predseda ortoepickej komisie, aby sa podujal na autorské spracovanie plánovaných PSV.

V texte recenzenta sú aj viaceré chyby alebo nepresnosti:

1. Nie je pravda, že „ortoepický slovník ani v kompletnom vydaní príručky autor rozsahom ani obsahom proti predchádzajúcim (samostatným) vydaniam vyraznejšie nemenil". V porovnaní s Príručným slovníkom slovenskej výslovnosti je slovníková časť PSV rozsiahlejšia približne o 50 %. Tak to chcela ortoepická komisia.

2. Na viacerých miestach recenzentovho textu sú formulácie zvádzajúce neinformovaného čitateľa k predstave, akoby pred rokom 1984 boli vyšli dajaké „nekompletné" PSV, akoby PSV boli tretie vydanie výslovnostného slovníka. V Príručnom slovníku slovenskej výslovnosti nie sú predsa nijaké ortoepické pravidlá.

3. Nemožno tvrdiť, že by sa v PSV nebola primerane rešpektovala ortoepická tradícia. Stačí porovnať PSV s Pravidlami slovenského pravopisu a prečítať si napr. text na s. 31 PSV.

4. Nie je pravda, čo recenzent píše o tzv. šumovom *w*. Aj neodborník zistí, že si sám protirečí v otázke jeho fonetickej podstaty. A v ortoepii nevystačíme s fonologickými kritériami. O tom sa v PSV tiež píše. Otázka, či sa tzv. šumové *w* v PSV malo zachytiť alebo nie, je čosi iné.

5. Transkripčné znaky *ĭ, ŭ* sa zaviedli z praktických príčin (možno ich písať na hociktorom písacom stroji) a preto, lebo neprotirečia medzinárodnej norme. O tom sa diskutovalo v ortoepickej komisii a prijalo sa riešenie, ktoré je v PSV.

6. Je hrubé nedorozumenie v podstate veci, ak sa odmietajú dubletné ortoepické formy, ako to robí recenzent odmietnutím formulácií typu „alebo *w*, alebo *v*". Variantnosť je typickým príznakom súčasných spisovných jazykov.

7. Výslovnosť nazalizovaných alebo aj nazálnych samohlások a vynechávanie hlások vôbec nie je v zmysle recenzentovej kvalifikácie exkluzívna ani rozglejená. Ak bude pozornejšie počúvať výslovnosť slov ako *inžinier, konštrukcia* a i., zachytí všeličo. Veľmi často (individuálne i skupinovo aj ustálene) práve to, čo sa uvádza v PSV. No aj tu je možná diskusia, či tieto alebo takéto javy v PSV majú byť.

8. Zachytenie výslovnostných foriem ako *gľietka* pripustila ortoepická komisia. Ani recenzenti nemali proti tomu námietky. O užitočnosti takýchto informácií možno diskutovať.

9. Chyby proti súčasnej norme treba hodnotiť ako chyby. Je ich veľmi málo. Nie je však pravda, že sa vo výslovnostnom slovníku PSV uvádza chybná forma *varianta*, ako to tvrdí recenzent, je tam iba forma *variant* (porov. s. 564).

10. Transkripcia PSV nie je samoúčelná a nie je to nijaký „presný fonetický záznam hovoreného prejavu".

11. Priznávam sa, že môj pohľad na javy ortoepie je podmienený mojou profesionálnou špecializáciou. No história slovenskej ortoepickej komisie jasne svedčí, že práve nedostatok tejto špecializácie neumožnil pripraviť PSV o desiatky rokov skôr, hoci takýto program jestvoval.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Všetko a nič

S. M. z Dolného Kubína žiada od nás pomoc pri objasnení významu frazeologizmu *robiť všetko a nič*. Pisateľ použil tento výraz pri posudzovaní činnosti istej inštitúcie, ktorá podľa neho síce robí všeličo (organizuje, zabezpečuje, rozmnožuje, korešponduje atď.), ale jej pracovníci ako pedagogickí metodici by podľa svojho vzdelania mali skôr metodicky usmerňovať a skvalitňovať prácu učiteľov. Náš pisateľ chce vedieť, či v danej súvislosti použitým frazeologizmom *robiť všetko a nič* vystihol podstatu veci.

V odpovedi treba predovšetkým zvážiť, či pri spojení *robiť všetko a nič* ide naozaj o frazeologizmus, ďalej či má toto spojenie význam adekvátny opísanej situácii a napokon či je použité štylisticky vhodne.

Hoci spojenie *robiť všetko a nič* neuvádzajú súčasné slovníky (ani dvojjazyčné), ba nie je naň doklad ani v rozsiahlej slovníkovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, predsa je z každodennej reči dobre známe. Dokazuje to aj osobný výskum, pri ktorom naň opýtaní reagovali spontánne a bez zaváhania ako na ustálený a všeobecne zrozumiteľný výraz. Spojenie je založené na priradení dvoch protikladných pojmov a to je vo frazeológii známy prostriedok na dosiahnutie silného účinku (napr. *to je nebo a zem, sto a jeden, ani biele ani čierne, nemať dňa ani noci, jeden čihi, druhý hota* a pod.). Spojeniu *všetko a nič* najbližšie však stojí frazeologizmus *všetko alebo nič*, ktorému možno rozumieť jednak v doslovnom význame *(chcieť všetko alebo nič)* a jednak v istom významovom posune vyjadrujúcom zamietanie polovičatosti. Podobne je to aj pri spojení *všetko a nič*, ktoré možno spájať aj s inými slovesami, nielen so slovesom *robiť*, napr.

v knihe je všetko a nič (t. j. všeličo iné, iba to nie, čo by v nej malo byť, čo sa v nej hľadá), *písať o všetkom a o ničom* (t. j. o všeličom možnom, iba nie o podstatnom) atď. Spojeniu so slovesom *robiť (robiť všetko a nič)* sa rozumie tak, že sa robí všeličo (hoci aj veľa, ale nič poriadne), ale nerobí sa to hlavné, podstatné, čo sa vyžaduje. Ako vidieť, spojenie *všetko a nič* má zreteľne posunutý význam „všeličo iné, iba to nie, čo sa má, čo je dôležité, podstatné". Vzhľadom na tento celostný význam, ako aj na ustálenosť celého spojenia možno v zhode s naším pisateľom hovoriť o frazeologickom spojení. Treba uznať aj to, že frazeologizmus v uvedenom kontexte dobre vystihuje podstatu veci, no ani tak nemožno súhlasiť s jeho použitím v danej situácii. Podľa pisateľa totiž ide o vecnú analýzu práce istej inštitúcie. Frazeologizmus *všetko a nič* (podobne ako aj iné frazeologické spojenia) má však výrazne hovorový a expresívny príznak, a preto štylisticky nie je vhodný do textu vecného, resp. odborného zamerania. Svoje miesto má najmä v hovorových prejavoch a v živých publicistických žánroch, kde sú svieže, citovo príznakové prostriedky vítané. V danom kontexte bolo treba na nedostatky práce kritizovanej inštitúcie poukázať celkom vecne, bez citovo podfarbených jazykových prostriedkov.

Mária Pisárčiková

Fejtónové okazionalizmy

Fejtón sa hodnotí ako duchaplné a vtipné rozprávanie o aktuálnej veci (J. Mistrík: Štylistika. Bratislava, SPN 1985, s. 475). Na tento žánrový druh veľmi vplývajú subjektívne štýlotvorné činitele. Autor fejtónu často vyberá emocionálne a expresívne jazykové prostriedky, aby dosiahol svoj zámer: hnev, žiaľ, humor a pod. V ostatnom čase sme si všimli, že autori publicistických fejtónov tvoria a používajú príležitostné slová (okazionalizmy), aby vyvolávali okamžité reakcie u čitateľa a neraz ho aj znepokojili a provokovali. Autori publicistických fejtónov sú si vedomí, že mnohé príležitostné slová tvorené v momente reči nie sú súčasťou slovnej zásoby spisovného jazyka, ba ani sa nestanú súčasťou slovnej zásoby jazyka vôbec a ich význam sa identifikuje iba z kontextovej súvislosti, opisom a pod. V príspevku venujeme pozornosť okazionalizmom, ktoré sme zaznamenali vo fejtónoch hromadných oznamovacích prostriedkov.

Z Pravdy (16. 3. 1984, s. 3) sme vypísali okazionalizmy *poradník* a *aktivár: Vymenovali ma za poradníka, alebo ak chceš za aktivára. Dobre si rozumel: za poradníka, to jest za zodpovedného pracovníka, ktorý chodí z porady na poradu alebo z aktívu na aktív.* V spisovnej

slovenčine existuje derivát *poradník* utvorený od substantíva *poradie*, ktorým sa označuje záznam na určité poradie, napr. *bytový poradník* a pod. Autor fejtónu utvoril príponou *-ník* okazionalizmus *poradník* od substantíva *porada*. J. Horecký v Slovenskej lexikológii. Tvorenie slov (Bratislava, SPN 1971, s. 91) uvádza, že iba malá skupina podstatných mien v rámci názvov osôb je utvorená od deverbatívnych podstatných mien, napr. *následník, náhradník* a pod. Okazionalizmus *poradník* (kto chodí na porady) nie je významovo úplne priezračný, čo ovplyvňuje existencia zaužívaného slova *poradník* (= poradový záznam), preto ho autor fejtónu identifikuje kontextom, v ktorom je zahrnutý aj jeho výklad. Názov osoby *poradník* vo fejtóne však plní humoristickú funkciu. Okazionalizmus *aktivár* je utvorený podľa slovotvorného typu substantívum + *-ár* (s abstraktným podstatným menom v slovotvornom základe), ako výrazy *novinár, úvodnikár* atď. Aj názov osoby *aktivár* je príznakový, no autor ho využil funkčne na dosiahnutie humoru.

Vo fejtóne Prešovských novín (8. 11. 1983, s. 3) sme zaregistrovali viacej okazionalizmov: *Potrebníci. — Okrem potrebníkov a pochlebníkov stretávam sa v dennom živote aj so zvláštnou odrodou človeka panelovej kultúry — homo paneleus, človeka sídlištného, zvanou potrebník. Potrebníka poznáme podľa toho, že každú vetu začína požiadavkou, teda slovíčkom treba. Každý potrebník je... — Jetrebizmus, alebo lepšie povedané, potrebizmus... — ...celkom obyčajný potrebník alebo jetrebista či jetrebistka. — .. keď sa opýtate potrebníka... — Zamykajme pred potrebníkom...* Autor okazionalizmov *potrebník, jetrebník* neorganicky pripojil príponu *-ník* k nezvyčajnému základovému slovu — modálnej príslovke, čím sa snažil dosiahnuť vtipnosť, humor i iróniu. Okazionalizmy *jetrebizmus, potrebizmus, jetrebista (jetrebistka)* sú utvorené cudzími príponami *-izmus* a *-ista,* ktoré sú pripojené k domácemu slovu *potreba,* resp. k nespisovnému spojeniu *je treba.*

Z fejtónu Pravdy (18. 3. 1985, s. 3) máme doklad na dvojslovný okazionalizmus *generálny zdôvodňovateľ: Sváko Penovský odišiel zo závodu na šesťstotrinástke a stal sa generálnym zdôvodňovateľom.* Okazionalizmus *zdôvodňovateľ* utvoril autor fejtónu podľa slovotvorného typu sloveso + prípona *-teľ,* podľa ktorého sa tvoria názvy osôb vykonávajúcich nejakú činnosť. V slovenčine existuje nedokonavé sloveso *zdôvodňovať,* nejestvuje však profesia (funkcia) *zdôvodňovateľ.* Humornosť pomenovania sa znásobuje prídavným menom *generálny* dodaným analogicky podľa dvojslovného názvu *generálny riaditeľ.*

Živosť a produktivitu prípony *-č* pri tvorení názvov osôb od nedokonavých slovies využívajú autori fejtónov na tvorenie príležitostných slov veľmi často. Názvy osôb determinujú nezhodnými atribútmi, napr.:

Tak by mohli zriadiť aj záujmové krúžky vylamovačov tlačidiel elektrických zvončekov na bytovkách, čarbačov po stenách bytoviek, vylamovačov novonasadených stromkov (správne *stromčekov*) *na sídliskách...* (Práca, 9. 10. 1985, s. 6). — *Škrabači. — Čo keby založili záujmový krúžok vyškrabovačov cestovných poriadkov?* (tamže, 9. 10. 1985, s. 6). Príležitostnými slovami *vylamovač, čarbač, vyškrabovač* vyjadril autor svoje pobúrenie nad tým, ako mnohí ľudia si nevážia prácu iných ľudí, záujmy spoločnosti. Rozkrádač spoločenského majetku dostal v Práci (18. 11. 1985, s. 4) označenie *presúvač: Stane sa, že presúvača zrna zo štátneho do súkromného aj chytia...* Neúspechy futbalistov, ich technické a morálne nedostatky boli dôvodom na utvorenie okazionalizmu *kopač: Azda nebude od veci, keď v nich nebudeme vidieť iba kopačov do lopty* (Nedeľná Pravda, 11. 6. 1982, s. 14). Vo fejtóne v Nedeľnej Pravde (1. 10. 1982, s. 16) autor použil dvojslovný názov *príručný obchádzač: Príručný obchádzač B 7 1/00 dalo do výroby JRD Slnečná pláž. Obsahuje sto návrhov, ako možno obísť najrozličnejšie predpisy a paragrafy.* Vyjadril tak nielen humor, ale aj iróniu.

V Smene na nedeľu (30. 7. 1982, s. 6) sme sa vo fejtónovom kontexte stretli s viacerými inými okazionalizmami použitými zámerne, funkčne, napr.: *Je to teda pre neho n e d o v o l e n k a a či z a k á z a n k a. I niektorých opravárov by sme mohli skôr nazvať k a z e n á r m i, či k a z i č m i, kazisvetmi?* Okazionalizmus *zakázanka* práve tak ako okazionalizmus *kazenár* sa stávajú zrozumiteľnými iba v širšom kontexte.

Autori publicistických fejtónov využívajú príležitostné slová (okazionalizmy) zámerne a funkčne, aby osobitne upozornili na pomenované javy. Okazionalizmami *potrebník, jetrebník, jetrebizmus, jetrebista* chcú na čitateľa vtipne zapôsobiť, používajú ich ako prejav jazykového humoru. Individuálne okazionalizmy *generálny zdôvodňovateľ, vyškrabovač cestovných poriadkov, vylamovač tlačidiel, čarbač po stenách, kopač, príručný obchádzač* atď. dodávajú kontextu zvláštnosť a expresívnosť. Niektoré fejtónové okazionalizmy sa tvoria podľa neproduktívnych slovotvorných typov *(zakázanka).*

Jozef Jacko

Púchy — Púcha, nie Púchyová

V Banskej Bystrici a na okolí, ale aj inde na Slovensku sa dosť často vyskytuje priezvisko *Púchy,* a teda i jeho ženská podoba — a tu je problém: *Púchyová, Púcha, Púchyčka.* Ktorej forme dať prednosť?

Podľa významu i vžitej pravopisnej slovenskej podoby mužského

priezviska *Púchy* (ako *Skúpy, Múdry, Úzky* atď.) ide o priezvisko domáceho pôvodu, ktoré má formu prídavného mena, nie o cudzie priezvisko s formou podstatného mena. Priezvisko *Púchy* súvisí s prídavným menom *púchy* vo význame „kyprý, mäkký", ktoré sa používa vo východoslovenských a juhostredoslovenských nárečiach. Nositeľmi priezviska sú napospol Slováci. Jednako sa tu toto priezvisko zavše skloňuje ako slovo cudzieho pôvodu podľa vzoru *kuli:* nom. *Púchy,* gen. *Púchyho,* dat. *Púchymu,* ak. *Púchyho,* inštr. *Púchym.* Lenže to je klam, lebo nárečová podoba prídavného mena *pekný (pekňi)* má totožné koncovky, čo prezrádza a potvrdzuje odlišný tvar lokálu: *o Púchom (o peknom),* nie o *Púchym,* teda nie podľa vzoru *kuli.* Spisovná podoba mužského priezviska v jednotlivých pádoch je teda gen. *Púcheho,* dat. *Púchemu,* ak. *Púcheho,* lok. *o Púchom,* inštr. *s Púchym.*

Treba z toho jasne a jednoznačne vyvodiť dôsledky aj pre ženskú podobu priezviska. Keďže nejde o priezvisko cudzieho pôvodu typu *Škultéty, Verdi,* ale o domáce priezvisko, ktoré má formu prídavného mena, správna forma ženského priezviska je *Púcha* (so skrátenou koncovkou po predchádzajúcej dlhej slabike podľa pravidla o rytmickom krátení), teda nie *Púchyová* ani hovorovo *Púchyčka.* Priezvisko *Púcha* sa skloňuje podľa typu *pekná (krásna).* Podobne sa skloňujú ženské priezviská: *Múdra, Skúpa, Úzka, Krátka, Driečna, Biela, Štihla, Sýta.* Príklad: *Idem od Púchej, chodím s Ankou Púchou.*

Andrej Chmelík

SPRÁVY A POSUDKY

Seminár o kartografickej terminológii

Vo Výskumnom ústave geodézie a kartografie v Bratislave sa konal 21. októbra 1986 seminár na tému Kartografická terminológia vo vede, riadení, výučbe i praxi. Pripravila ho odborná skupina pri Slovenskom výbore Geodetickej a kartografickej spoločnosti ČSVTS v spolupráci s Mestským výborom GKS ČSVTS v Bratislave a pobočkou ČSVTS pri Výskumnom ústave geodézie a kartografie v Bratislave.

Na seminári sa preberali všeobecné aj konkrétne terminologické otázky. V rámci všeobecných otázok sa pripomenulo, že terminológia každého odboru je vlastne sumou základných poznatkov o tomto odbore a že napredovanie v odbore sa veľmi zreteľne prejavuje prírastkami v terminológii — veď neprestajne pomenúvame, čo sme doteraz nepoznali a čo poznávame práve prostredníctvom pomenúvania a termínov ako produktov pomenúvacej čin-

nosti. Do rámca všeobecných otázok sa zaradilo aj formulovanie požiadavky, aby sa terminologická prax (ustaľovanie nových termínov, revízia terminologických súborov atď.) pevne a sústavne opierala o terminologickú teóriu, ktorá sa u nás rozvíja predovšetkým v jazykovede.

Konkrétne terminologické otázky sa v prvom rade týkali vzťahu medzi týmito základnými termínmi: *kartografia, teoretická kartografia, kartológia* (z úvah o ich vzťahoch nemožno vynechať ani termín *metakartografia*). Ak sa pri hľadaní týchto vzťahov niekedy zisťuje totožnosť medzi termínmi *teoretická kartografia — kartológia,* treba z tohto zistenia urobiť záver, že jeden z týchto termínov nie je potrebný. Presvedčivý dôkaz však možno podať len detailným porovnaním výpovedí logického spektra pojmov, medzi ktorými sa predpokladá zhoda. Azda je v tejto súvislosti na mieste pripomienka, že v niektorých odboroch sa názvy teoretických disciplín ustálili s formantom *-lógia (lexikológia, terminológia),* formantom *-grafia* sú zasa utvorené názvy aplikovaných disciplín (lexikografia, terminografia). Treba uvážiť, či analogické riešenie nie je prijateľné aj pri spomínaných kartografických termínoch, a úvahy o tomto probléme začať v časopise Geodetický a kartografický obzor, ktorého terminologická rubrika sa na podobné ciele využíva veľmi málo.

Osobitná pozornosť sa sústredila na porovnanie definícií istých termínov v právnych predpisoch a československých štátnych normách (napr. termínov *kartografické dielo, štátne mapové dielo).* I keď si definície z obsahového hľadiska neodporujú, treba vždy pamätať na to, že definícia v zákonnom predpise je všeobecne záväzná a že definícia v štátnej alebo odborovej norme nemá presahovať rámec definície v zákone, ako je to napr. pri definícii termínu *štátne mapové dielo* v ČSN 73 0406.

V súvise s vysokoškolským štúdiom kartografie sa okrem iného konštatovalo, že absolvent vysokej školy si počas štúdia osvojí asi tisíc termínov, ktoré tvoria bázu ďalšieho štúdia. V diskusii odznel návrh, aby sa v budúcnosti do študijných plánov v primeranej forme začlenilo aj poučenie o terminológii a terminologických problémoch študovaných odborov.

Potreba koordinácie medzi terminológiou kartografie a diaľkového prieskumu Zeme sa ilustrovala na viacerých dvojiciach termínov, pričom sa prinášali argumenty v prospech najvhodnejších termínov (napr. termín *pozemný podporný prieskum* referent pokladal z vecného hľadiska za menej výstižný ako termín *synchrónny terénny výskum),* terminologické nedorozumenia v kartografickom výskume sa ilustrovali na viacerých príkladoch, pričom sa konštatovalo, že napr. nie je jedno, či sa hovorí o sídliskách, sídlach alebo o objektoch sídel.

Diskusia mohla byť pružná a vecná aj vďaka tomu, že organizátori seminára dali účastníkom texty referátov vopred, takže referenti predniesli len základné myšlienky. Získaný čas sa využil na voľnú diskusiu, ktorej časť bola venovaná posúdeniu novovydanej ČSN 730401 *Geodetická a kartografická terminológia.* Užitočnosť tohto terminologického podujatia nepochybne umocnilo pohotové vydanie zborníka referátov uvedených výstižnými sentenciami o jazyku a terminológii, napr. sentenciou, že vo vede jazyk nie je náhodným ingredientom, ale štruktúrnym prvkom, že do vedy vstupuje predovšetkým ako terminológia (Reformatskij), že vysvetlenie, v ktorom sa nepouka-

zuje na differentia specifica, nie je vysvetlením (Engels) atď. Závery o ďalšej práci terminologických komisií prijaté na seminári môžu byť dobrým východiskom, z ktorého sa bude ďalej rozvíjať starostlivosť o kartografickú terminológiu.

Ivan Masár

SPYTOVALI STE SA

Jazvec medár. — Redaktorky z vydavateľstva Smena: „Pri preklade knihy R. Ruarka *The Honey Badger* z anglického originálu vznikol problém so zoologickým druhovým menom *jazvec mediar*, ktorý sa uvádza v publikácii *Svet živočíšnej ríše*. Meno *jazvec mediar* sa nám vidí zavádzajúce, motivačne nepriezračné."

Druhovým zoologickým menom *jazvec mediar* (lat. *Mellivora ratel*) sa v publikácii *Svet živočíšnej ríše* (Martin, Osveta 1978) pomenúva jazvec žijúci v Afrike a južnej Ázii, živiaci sa hmyzom, termitmi, hlodavcami a inými malými zvieratkami a majúci veľmi rád med. Z toho je zrejmé, že druhové meno jazveca bolo motivované slovom *med*. Druhové meno *jazvec mediar* je však skutočne zavádzajúce. Ako sme malým prieskumom zistili, takmer každému, kto počuje slovo *mediar*, sa vybavuje motivácia slovom *meď*. Aj to ukazuje že slovo *mediar*, ktorým sa má vyjadriť súvislosť so slovom *med* (slovo *med* je základovým slovom), je utvorené chybne. Prípona *-iar* sa totiž pripája k odvodzovaciemu základu zakončenému na mäkkú spoluhlásku *ď*, napr. *loď — lodiar, náradie — náradiar* a aj *meď — mediar*, nepripája sa k odvodzovaciemu základu zakončenému na tvrdú spoluhlásku *d*. Slovo *mediar* sa uvádza aj v Slovníku slovenského jazyka 2 (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 120), pravda, s významom „robotník pracujúci s meďou, pri spracovaní medi". Slovo *mediar* je teda utvorené od slova *meď* a nemôže fungovať ako odvodenina od slova *med*.

Od základových slov zakončených na tvrdú spoluhlásku *d* sa odvodené slová tvoria príponou *-ár*, pričom nenastávajú nijaké alternácie v koncovej spoluhláske základového slova, napr. *abeceda — abecedár, brdo — brdár, brzda — brzdár, hviezda — hvezdár, obed — obedár, sad — sadár, slad — sladár, voda — vodár*. Podľa toho je správne aj *med — medár*. Správne zoologické druhové meno jazveca, ktorý má rád med, je *jazvec medár*. V slove *medár* sa zreteľne zachováva motivácia slovom *med*, je to teda motivačne priezračné slovo. Z hľadiska tvorenia má oporu aj v slove *medárka*, ktorým sa pomenúva včela, ktorá hojne zhromažďuje med (porov. Včelársky náučný slovník, Bratislava, Príroda 1971, s. 115, i Slovník slovenského jazyka 2).

Z tohto nášho krátkeho rozboru sa jednoznačne ukazuje, že slovotvorne náležité druhové meno jazveca *Mellivora ratel* je v slovenčine *jazvec medár*. Takto bude potrebné opraviť druhové meno jazveca v ďalších vydaniach publikácie *Svet živočíšnej ríše* a dôsledne ho používať aj v zoologickej nomenklatúre, ako aj v publikáciách, v ktorých sa o tomto jazvecovi bude písať.

Matej Považaj

Pátrač — prieskumník. — V telefonickej jazykovej poradni sme sa stretli s otázkou, či slovo *pátrač* je správne a či ho netreba nahradiť slovom *prieskumník*, ktoré sa spytujúcej videlo slovenskejšie.

Pri odpovedi na túto otázku možno vychádzať z *Vojenského terminologického slovníka* (Praha 1966), ktorý pomerne presne vysvetľuje jednotlivé slová, ale aj významy tých slov, ktoré tvoria základ odvodenín *pátrač* a *prieskumník*.

Slovo *pátrač* je odvodené od základového slovesa *pátrať* pomocou prípony *-č*, ktorá slúži na tvorenie činiteľských podstatných mien mužského rodu pomenúvajúcich osoby vykonávajúce konkrétnu činnosť vyjadrenú v základovom slove. Samo sloveso *pátrať* má význam „usilovať sa niečo nájsť, sledovať, vyzvedať sa, stopovať, t. j. snažiť sa nájsť niečo určité, zväčša bez ohľadu na kvantitu a kvalitu daného predmetu." Podľa toho *pátrač* je vojak, ktorý sa iba príležitostne a krátkodobo určuje na vyhľadanie potrebných faktov (nepriateľa) bez zistenia detailných údajov.

Slovo *prieskumník* je odvodené zo základového slova *prieskum* pomocou prípony *-ník*, ktorou sa tvoria činiteľské podstatné mená mužského rodu označujúce osoby zaoberajúce sa určitou činnosťou dlhodobo, prípadne povolanie týchto osôb. Samo slovo *prieskum* je odvodené od slovesa *skúmať* s významom „bedlivo, pozorne overovať, prezerať", to znamená, že kvantita aj kvalita pozorovaného objektu zohráva v práci prieskumníka dôležitú úlohu. Prieskumník je podľa toho človek, ktorý sa kvalifikovane a dlhodobo zaoberá určitou činnosťou, jej výsledky pravidelne hodnotí, pričom tieto výsledky slúžia na dlhodobejšie plánovanie.

Niet dôvodu pochybovať o tom, že slovo *pátrač* je slovenské. Okrem toho má inú významovú náplň ako slovo *prieskumník*.

Emil Pícha

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *21*, 1987, č. 2. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v marci 1987. Rukopis odovzdaný do výroby 19. 11. 1986.
Registr. zn. 7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987

Cena Kčs 3,—

KULTÚRA SLOVA